

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟ¹

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

Αν κάποιος θελήσει να θέσει το ζήτημα του αντισημιτισμού στην Ελλάδα προσκρούει στο διπλό αδιέξοδο των λόγων περί αντισημιτισμού. Αδιέξοδο που ορθώνουν πρώτα απ' όλους εκείνοι που αρνούνται την ύπαρξή του επιλέγοντας να μένουν τυφλοί μπροστά στις εκδηλώσεις του. Ο αντισημιτισμός, λένε, «δεν υπάρχει στην Ελλάδα διότι εδώ δεν υπήρξε ποτέ». «Ο αντισημιτισμός είναι παρών, παντού, έτοιμος πάντα να ξεπηδήσει, διότι ποτέ δεν έπαψε να υπάρχει», υποστηρίζουν οι άλλοι με την ίδια ζέση.

Θα πρέπει να αναλύσουμε προσεκτικά τους αντιτιθέμενους λόγους, τα επιχειρήματα που αρθρώνουν και τις θέσεις από τις οποίες εκκινούν. Αλλά ας σημειώσουμε ήδη αυτό που μοιράζονται: και οι δύο λόγοι χρησιμοποιούν το παρελθόν ως αποδεικτικό στοιχείο, και οι δύο διαμορφώνουν μια αυθαίρετη θέαση της ιστορίας. Οι λόγοι για τον αντισημιτισμό που εκπορεύονται από εξουσίες ή από θεσμούς αλλά και από τον καθένα γύρω μας υποκύπτουν στον πειρασμό να κινητοποιήσουν όλες τις πηγές των επιχειρημάτων τους, γνωστικές ή συμβολικές: «Εδώ σε μας δεν υπάρχει... Είναι εδώ από πάντα...». Ιδού λοιπόν δυο αντιφατικές θεάσεις. Ας τις αντιπαραθέσουμε, έστω συνοπτικά, για να προσπαθήσουμε να τaráξουμε τον δογματικό ύπνο των υπερασπιστών τους και να βγούμε από μια κατάσταση παγιδευμένη.

Η Ρίκα Μπενβενίστε διδάσκει ιστορία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Είναι εδώ από πάντα....

Σωστά έχει παρατηρηθεί ότι η εβραϊκή ζωή μετά τον πόλεμο σφραγίστηκε από την καταναγκαστική ιδέα της επιβίωσης, την συλλογική εβραϊκή επιβίωση.² Για τους Εβραίους σήμερα, όποιες κι αν είναι οι διαφορές τους, αλλά κυρίως για τους επιζώντες του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, όλα τα αντισημιτικά περιστατικά έχουν προηγούμενο, όλες οι επιθέσεις μοιάζουν να έρχονται από το παρελθόν και ξύνουν παλιές πληγές. Ακόμη δε περισσότερο που ο αντισημιτισμός, τόσο επινοητικός όσον αφορά τις πράξεις που εμπνέει –από τις διακρίσεις στην εξόντωση – είναι τελικά αρκετά φτωχός στα λόγια και στις όψεις που παίρνει. Ωστόσο, όσο κι αν είναι απολύτως κατανοητό, το συναίσθημα της εμμένειας του αντισημιτισμού κινδυνεύει να αδρανοποιήσει κάθε προσπάθεια να τον καταπολεμήσουμε. Εξηγούμαι: κάθε μορφή αντισημιτισμού πρέπει να καταπολεμηθεί. Θα έλεγα μάλιστα ότι πρόκειται για μια καθημερινή προσπάθεια που αναλαμβάνει κανείς στην εργασία, στην τάξη, μέσα στο ταξί... Μια παιδευτική προσπάθεια για να μάθουμε να ζούμε ως πολίτες με τους άλλους, να μάθουμε να καταγγέλλουμε ασυμβίβαστα κάθε μορφή ρατσισμού και αντισημιτισμού. Το πρόβλημα, όμως, οφείλεται στο γεγονός ότι πολύ συχνά η γενικευμένη και μερικές φορές καταχρηστική επίκληση του αντισημιτισμού, ή του επιθέτου ναζί, ως κατηγορίας κινδυνεύει να μειώσει το βάρος τους, την αποτελεσματικότητα της κοινωνικής κριτικής.³ Παραμένοντας σε επιφυλακή, πρέπει να μάθουμε να διακρίνουμε ανάμεσα στις απλές προκαταλήψεις που ανήκουν στο πεδίο της αμάθειας, τις ιδέες που είναι καρπός ρατσιστικών ιδεολογιών, τις πράξεις που συνιστούν διακρίσεις ή τις πράξεις βίας, τους λόγους που προερχόμενοι από εκπροσώπους θεσμών ή από σεβαστά πρόσωπα –πολιτικούς ή καλλιτέχνες – νομιμοποιούν τον αντισημιτισμό ή συμβάλλουν στο να τον καταστήσουν αδιάφορο κοινό τόπο. Όταν λέγω να διακρίνουμε δεν εννοώ να ανεχθούμε με την πρόφαση ότι αποφεύγουμε τη λογοκρισία. Διακρίνω σημαίνει και επιλέγω την κατάλληλη σε κάθε περίπτωση απάντηση.

Η στάση που διαβλέπει παντού αντισημιτισμό οδηγεί ορισμένους να υποκύψουν στη θέληση του πόνου αναγνωρίζοντας στην πραγματική ή φανταστική εχθρότητα των άλλων το βασικό συστατικό της ταυτότητάς τους. Ο μεγάλος ιστορικός S. W. Baron υπέδειξε μια ιστοριογραφική προσέγγιση στον αντίποδα της παράδοσης που αποκαλούσε *δακρύβρεχτη αντίληψη της εβραϊκής ιστορίας*.⁴ Επέμενε να δείχνει πως οι σχέσεις ανάμεσα σε εβραίους και μη εβραίους δεν ανάγονται στις σχέσεις θύματος-θύτη και ότι ο αντισημιτισμός δεν αποτελεί κυρίαρχη και απαρέγκλιτη σταθερά της εβραϊκής ιστορίας. Θα μπορούσαμε ίσως παραφράζοντας τον ιστορικό να κάνουμε λόγο για μια «δακρύβρεχτη ταυτότητα», όταν η τραγική εμπειρία μιας γενιάς μετατρέπεται σε πεμπουσία μιας ταυτότητας, καταδικασμένης τελεολογικά, δηλαδή ανιστορικά, να είναι πάντοτε υπό διωγμό. Πρέπει να το παραδεχτούμε: ανάμεσα στον ευτελισμό της κατηγορίας και την ανοχή λόγων προσβλητικών, που μπορούν να δικαιολογήσουν και άλλα λόγια ή ακόμη χειρότερα και πράξεις, ο δρόμος είναι συχνά δύσβατος.

Δεν υπάρχει σε μας....

Η βοήθεια που πράγματι προσφέρθηκε στους εβραίους της Ελλάδας κατά τις ναζιστικές διώξεις – από τη μεριά των ανταρτών, από τις αρχές με τη μορφή πλαστών εγγράφων, από απλούς

πολίτες που τους παραχώρησαν κρησφύγετο – μετατρέπεται πολύ γρήγορα σε απενοχοποιητικό επιχείρημα για όλους τους Έλληνες και για την αιωνιότητα. Λησμονείται πολύ συχνά η σιωπή που έπεσε βαριά πάνω στο εβραϊκό παρελθόν μιας πόλης όπως η Θεσσαλονίκη που γνώρισε έναν σημαντικό εβραϊκό πληθυσμό που εξοντώθηκε από τους Γερμανούς. Ένα είδος *αποεβραϊσμού* της μνήμης.⁵ Χειρότερη κι από τη λήθη είναι η άγνοια, άγνοια γι' αυτό που κάποιοι δεν θέλησαν ποτέ να μάθουν, άγνοια για τις δυσκολίες των επιζώντων όταν επέστρεψαν από τα στρατόπεδα και για την όχι πάντα θερμή υποδοχή που τους ανέμενε από τους γείτονες ή από τις κυβερνήσεις. Η δεκαετία του 1990 υπήρξε μάρτυρας των προσπαθειών για μια αργή, διστακτική, ανατροπή της στάσης για να σπάσει η σιωπή.⁶

Όσο για την επίσημη ιστορία, όταν δεν θεωρεί τους εβραίους «αόρατους»,⁷ τότε αρκείται σε διακηρύξεις για τις αρμονικές σχέσεις σήμερα όπως και στο παρελθόν. Κι αν παραστεί ανάγκη, η δημοσίευση εγγράφων από το αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, σωστά επιλεγμένων συνεισφέρει στον σκοπό αυτό.⁸ Ο αντισημιτισμός αφορά μονάχα τους άλλους, ανακηρύσσεται απών, ξένος από την ελληνική ιστορία και την άσπιλη ελληνική ψυχή. Είναι αλήθεια ότι αυτού του είδους η επίσημη ιστορία βρίσκει συχνά σύμμαχο στις τάξεις των κοινοτήτων που μέσα στην αγωνία τους εκδηλώνουν μια νοοτροπία του γκέτο: «πάνω απ' όλα να μην προκαλέσουμε, να μην δυσανεστήσουμε». Έτσι γεννιέται μια άλλη επίσημη ιστορία.

Υπάρχει μια διατύπωση που αποτελεί συχνά την ένδειξη ευτελισμού του αντισημιτισμού που αγγίζει τα όρια της άρνησης του Ολοκαυτώματος:⁹ «Το ξέρω ότι οι εβραίοι υπέφεραν, αλλά όμως υπερβάλλουν». Η πρόταση αυτή ακολουθείται συχνά από λόγους που πασχίζουν να αποδείξουν ότι ο αντισημιτισμός δεν είναι σε τελευταία ανάλυση παρά έργο των ίδιων των εβραίων: «Η ιδιαιτερότητά τους προκάλεσε το μίσος, οι εβραίοι της Ισπανίας εκδιώχθηκαν από πρώην εβραίους που έγιναν ιεροεξεταστές, οι εβραίοι της Ευρώπης εκτοπίστηκαν από τους ηγέτες των κοινοτήτων τους, οι εβραίοι της Θεσσαλονίκης προδόθηκαν από τον ραβίνο Κόρετς...». Το φταίξιμο βαρύνει λοιπόν πάντα τους εβραίους και η ιστορία των άλλων μένει αμόλυντη...

Ακούγεται συχνά να λέγεται ότι ο τάδε ή ο δείνα λόγος δεν είναι αντισημιτικοί αλλά αντισιωνιστικοί, αφού άλλωστε ο αντισημιτισμός απουσιάζει από την ελληνική ιστορία. Όλο και πιο συχνά ο αντισιωνιστικός λόγος νομιμοποιεί απεχθείς πολιτικές τάσεις και απενοχοποιεί επίσης την έλλειψη αποτροπιασμού απέναντι στις αντισημιτικές εκδηλώσεις. Θεωρείται νόμιμο να εγκαλούνται οι εβραίοι για την πολιτική του Ισραήλ. Οι εβραίοι που παύουν να είναι θύματα μετατρέπονται στη φαντασία σε θύτες. Κι αν είναι θύτες, τότε είχαν την τιμωρία που τους άξιζε, ή πάντως τα βάσανά τους σχετικοποιούνται. Δεν θα σταθώ στις ψυχαναλυτικού τύπου ερμηνείες,¹⁰ αλλά συχνά όλα συμβαίνουν ως εάν οι εβραίοι να πρέπει να προκαλούν τον θαυμασμό των αντισημιτών για να τους απελευθερώσουν από το μίσος τους. Έτσι ένας πρώην υπουργός μπορεί να γράφει στον κυριακάτικο τύπο ισχυριζόμενος ότι η βοήθεια που προσφέρθηκε στους Εβραίους στην Κατοχή νομιμοποιεί το δικαίωμά του να ζητά από τους επιζώντες ή και από τα παιδιά τους να πάρουν δημόσια θέση για όσα συμβαίνουν στη Μέση Ανατολή. Ταυτίζοντας το Ισραήλ με τους εβραίους, στο επίπεδο του λόγου, και ενώ θεωρεί τον εαυτό του αντισιωνιστή, γίνεται απλώς αντισημίτης.

Και ο αντισημιτισμός λοιπόν·

Κρατώντας αποστάσεις από τις θέσεις που συνοπτικά προσπάθησα να παρουσιάσω παραπάνω, καταλήγω να δεχθώ ότι ο αντισημιτισμός «κυκλοφορεί» σήμερα ελεύθερος, ανενόχλητος, καθημερινός. Πολλές φορές ασυνείδητος, άλλοτε κρυφός και άλλοτε συγκαλυμμένος, αλλά πάντως διάχυτος, υπόρρητος, συνηθισμένος. Ξέραμε ότι παραδοσιακά η άκρα δεξιά και οι κύκλοι των φανατικών της θρησκείας αναλάμβαναν το φορτίο του συνειδητού ή του ασυνείδητου μίσους ολόκληρης της κοινωνίας κατά των εβραίων. Σήμερα οι παλιοί δαίμονες μοιάζουν καλοδεχούμενοι σε τόπους προνομιακούς αλλά που δεν είναι ούτε περιορισμένοι ούτε κλειστοί: τηλεοπτικά κανάλια, διαδικτυακοί τόποι που σχετίζονται με οργανώσεις της φασιστικής, εθνικιστικής, σοβινιστικής άκρας δεξιάς, αλλά και με προοδευτικές ομάδες συζήτησης, αμέτρητα βιβλία στις προθήκες των βιβλιοπωλείων, από το κλασικό «Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών» έως βιβλία που μαρτυρούν μια τρομερή φαντασία που εμπνέεται πάντα από τον μύθο της εβραϊκής συνωμοσίας. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσμετρηθεί το ειδικό βάρος, η επιρροή αυτών των εκδηλώσεων. Τόσο το καλύτερο, λέω στον εαυτό μου, αν κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι πρέπει να λογαριάσουμε αίμα και ζημιές. Είναι βέβαια αλήθεια ότι οι αντισημιτικοί λόγοι δεν καταλήγουν πάντοτε σε απειλητικές ή βίαιες συμπεριφορές. Αποτελούν απόδειξη της έλλειψης στοχασμού, του εθνοκεντρισμού που προκαλεί την προβολή των στερεοτύπων πάνω στους εβραίους, τους κατεξοχήν ξένους. Στο πεδίο αυτό, και αναφορικά πάντοτε με την Ελλάδα, το ωραίο βιβλίο της Φ. Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ*¹¹ και το τολμηρό δοκίμιο του Α. Χριστινίδη, *Εχθρότητα και Προκατάληψη*,¹² έχουν πολλά ακόμη να μας μάθουν.

Αν η αντισημιτική βία δεν είναι φυσική είναι σαφώς συμβολική. Αναφέρομαι στη βεβήλωση του νεκροταφείου στα Γιάννενα ή του μνημείου για το Ολοκαύτωμα στη Θεσσαλονίκη, δηλαδή σε πόλεις που είδαν να ανθίζουν παλιές εβραϊκές κοινότητες. Ο Β. Μπένγκιαμιν είχε δίκιο: απέναντι στον εχθρό, αν νικήσει, ούτε οι νεκροί δεν θα είναι ασφαλείς. Η επίθεση κατά των εβραϊκών τάφων ή κατά των μνημείων για τους νεκρούς είναι εκδήλωση ενός πολύ ιδιαίτερου μίσους που απευθύνεται σε σύμβολα και που μας δείχνει ότι ο στοχασμός γύρω από την ιστορία του αντισημιτισμού δεν είναι καθόλου ανεπίκαιρος. Θα μας βοηθούσε μάλιστα να συλλάβουμε τους παράγοντες που λειτουργούν προς την κατεύθυνση του αντισημιτισμού σήμερα. Πόσο μάλλον που όπως έδειξα παραπάνω οι λόγοι περί αντισημιτισμού έχουν ως επιχείρημα το παρελθόν. Ας σημειώσουμε επίσης ότι, όπως ήδη εύστοχα διαπίστωσε η κριτική, η δημοσίευση στα ελληνικά του βιβλίου του Μπ. Πιερόν, *Εβραίοι και χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα*,¹³ δεν προκάλεσε ενδιαφέρον για το παρελθόν αλλά συζητήσεις που έχουν να κάνουν μάλλον με στερεότυπα και με εκδηλώσεις του σύγχρονου αντισημιτισμού.¹⁴ Βέβαια, η ιστορία δεν εξηγεί το παρόν ούτε δια φωτίζει το μέλλον. Θα μπορούσε όμως να δημιουργήσει έναν χώρο σκέψης όπου θα ήταν εφικτή η κατανόηση των όσων συμβαίνουν γύρω μας. Για να αποτινάξουμε την τυραννία των σύγχρονων στερεοτύπων θα πρέπει προηγουμένως να αποκτήσουμε ιστορική συνείδηση, απαραίτητη αν θέλουμε να απαλλαγούμε από τις βεβαιότητες και τις ψευδαισθήσεις του εθνοκεντρισμού.

Για μια ιστορία του αντισημιτισμού

Δεν περιττεύει ίσως να επαναλάβουμε για μια ακόμη φορά ότι ο μοντέρνος αντισημιτισμός δεν είναι ένα απόλυτα διακριτό φαινόμενο, σταθερό ή μονολιθικό, αλλά ότι περιλαμβάνει μορφές εχθρότητας απέναντι στους εβραίους, εκδηλώσεις που εγγράφονται σε ιδεολογικούς κώδικες σε εθνικές και πολιτισμικές παραδόσεις, σε κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες. Είναι λοιπόν αυτονόητο ότι σκέφτομαι τον αντισημιτισμό σημαίνει σκέφτομαι συνέχειες, τομές και ασυνέχειες.

Ας πούμε εξ αρχής ότι θα έπρεπε να αναζητήσουμε τα ίχνη των μορφών της εχθρότητας απέναντι στους εβραίους σε μια ιστορία που θα ήξερε πώς να ενσωματώσει τους εβραίους στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία του πολέμου, μια ιστορία που θα επωφελούνταν από τα κεκτημένα της προβληματικής της εβραϊκής ιστορίας και των συγκριτικών προσεγγίσεων, κυρίως σε ό,τι αφορά στη διανοητική ιστορία. Στην παραδοσιακή ιστορία όμως δεν υπήρχε θέση για τους εβραίους. Ο εθνικισμός έκτισε μια ταυτότητα που ρίζωνε βασικά στα χαρακτηριστικά που κληροδότησε μια προϋπάρχουσα οργανική κοινότητα. Η εθνική ενσωμάτωση έθεσε τους εβραίους απέναντι σε μια κλειστή εθνική κοινότητα. Η ιστορία τέθηκε στην υπηρεσία του εθνικισμού. Μέσα στο ρεύμα της εθνικιστικής και λαϊκιστικής ιστορίας οι εβραίοι θεωρούνται πάντοτε ύποπτοι ως αυτοί που δεν επιθυμούσαν την εθνική ολοκλήρωση ή ακόμη αυτοί που ενήργησαν εναντίον της. Αυτή η υπεραπλουστευτική στάση κινητοποιεί μερικές φορές τον πανάρχαιο μύθο της εβραϊκής συνωμοσίας, δίνοντας του βέβαια καινούρια ενδύματα μερικές φορές εντυπωσιακά ευρηματικά! Ωστόσο, όποια κι αν είναι η διάρκεια των αντιεβραϊκών φαντασιώσεων που ριζώνουν βαθιά και διασχίζουν τον χρόνο, μια ιστορική μελέτη θα έπρεπε να λάβει υπόψη της τις ιδιαίτερες πολυπλοκότητες κάθε εθνικής πολιτικής σκηνής και πιο συγκεκριμένα τις ιδιαιτερότητες των μορφών που πήρε η εθνική ολοκλήρωση τον 19^ο αιώνα. Αναφορικά με την Ελλάδα, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το έθνος-κράτος οικοδομήθηκε στη βάση μιας εικόνας που υφάνθηκε από τη θρησκεία. Η παραδοσιακή ιστοριογραφία αναπαρήγαγε και επέβαλε τούτη την εικόνα. Όσον αφορά στις δια-κοινοτικές σχέσεις, αυτές προσδιορίστηκαν στο πλαίσιο του έθνους-κράτους και του εξελληνισμού της χώρας, τόσο στο επίπεδο των λόγων όσο και στο επίπεδο των πολιτικών δράσεων. Οι πρωτοποριακές έρευνες της Ρ. Μόλχο για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης μας προσφέρουν ένα παράδειγμα.¹⁵ Απομένει τώρα να διευρύνουμε την προοπτική – προς την κατεύθυνση μιας ιστορίας της συγκρότησης του έθνους και των στάσεων απέναντι στις ιδιαιτερότητες – και να εμβαθύνουμε τη μελέτη στην κατεύθυνση μιας ιστορίας των υποκειμένων που θα αναδεικνυε την ποικιλία των σχέσεων και των βιωμένων εμπειριών.

Ο μοντέρνος αντισημιτισμός γεννιέται στην Ευρώπη στα μέσα του 19ου αιώνα και προσδιορίζεται σε αντίθεση με την εβραϊκή χειραφέτηση ακόμη κι αν η τελευταία ακολουθεί διαφορετικές κατευθύνσεις στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Αποκαλούμε, συμβατικά, χειραφέτηση αυτό το όνειρο της κοινωνικής ενσωμάτωσης – ή και της επιθυμίας να είναι αόρατοι – που είχαν όσοι εβραίοι επανερμήνευαν τον ιουδαϊσμό ως μια θρησκεία στην οποία ελεύθερα επέλεγαν είτε να παραμείνουν πιστοί είτε να την αρνηθούν, αυτοπροσδιοριζόμενοι πρωταρχικά ως πολίτες. Η διαδικασία αυτή είχε και τη λεξικογραφική της αποτύπωση: τον όρο *ισραηλίτης*.¹⁶ Η χειραφέτηση εγγράφεται στο πλαίσιο μιας μετα-

βατικής εποχής στην οποία ολοκληρώνεται η κουλτούρα των Φώτων που κυριαρχείται από τον κοσμοπολιτικό οικουμενισμό, και αγγέλλει τη φιλελεύθερη κουλτούρα του 19^{ου} αιώνα που σημαδεύεται από τον εθνικισμό. Παρά το γεγονός της απόκτησης των δικαιωμάτων του πολίτη οι αντισημιτικές προκαταλήψεις δεν έσβησαν και οι εβραίοι παρέμειναν ξένοι απέναντι στο έθνος που τους υποδεχόταν. Η ιστορία των σχέσεων των εβραίων με τους μη εβραίους και ο ελληνικός αντισημιτισμός θα έπρεπε να επανεξετασθούν υπό το πρίσμα των εντάσεων ανάμεσα στις προσδοκίες της ανοικοδόμησης του έθνους και τις αμφισημίες της κουλτούρας των Φώτων.¹⁷ Και για να γίνει αυτό θα ήταν απαραίτητο να τεθούν τα ερωτήματα των ποιοτικών μεταμορφώσεων του αντισημιτικού λόγου υπό την ευρωπαϊκή επίδραση και απέναντι στα πολλαπλά πρόσωπα της εβραϊκής χειραφέτησης. Οι οικουμενικοί λόγοι των Φώτων, του ρομαντισμού, του φιλελευθερισμού που όλοι τους πήραν ένα ξεχωριστό ελληνικό πρόσωπο έχουν πολλά να μας διδάξουν αν τους επανεξετάσουμε σε σχέση με τις διαδικασίες αποκλεισμού. Πέραν αυτών των λόγων, και σε μια προοπτική πολιτισμικής ιστορίας, θα πρέπει να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε τις πρακτικές και τους μηχανισμούς του αποκλεισμού.

Δίκην συμπερασμάτων

Νομίζω ότι η ιστορία των εβραίων και του αντισημιτισμού αποκαλύπτεται ως προνομιακό παρατηρητήριο για να μελετήσουμε τόσο τις απελευθερωτικές προσδοκίες όσο και τις καταστροφικές ορμές της νεωτερικότητας. Μου φαίνεται επίσης ότι πολύ συγκεκριμένα η απουσία στην Ελλάδα μελετών στην κοινωνική, πολιτισμική και διανοητική ιστορία, – εννοώ μελετών που θα ενσωμάτωναν την εβραϊκή ιστορία – εξηγεί αυτόν τον αποπροσανατολισμό όλων των συζητήσεων: κάθε προσπάθεια να μιλήσουμε για την παρουσία των εβραίων στην ελληνική ιστορία παγιδεύεται μέσα στα *a priori* που αφορούν στον αντισημιτισμό. Όταν η ιστορία αντικαθίσταται – στην καλύτερη περίπτωση – από μια λιτανεία γεγονότων, ή – στη χειρότερη – από τη σιωπή, τότε καταδικάζομαστε να σκεφτόμαστε με βάση παραδείγματα, με βάση περιπτώσεις αποκομμένες από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα. Όμως, η προσέγγισή μας, ο στοχασμός μας έχει ανάγκη από αυτήν ακριβώς την ένταξη σε συμφραζόμενα, ή για να το πούμε διαφορετικά, έχει ανάγκη να ιστοριοποιηθεί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ομιλία στα γαλλικά που πραγματοποιήθηκε στο Γαλλικό Ινστιτούτο της Αθήνας στις 21. 4. 2005. Διατηρείται ο προφορικός λόγος και προστέθηκαν οι απολύτως απαραίτητες υποσημειώσεις.
2. Bernard Wasserstein, *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, Λονδίνο 1996.
3. Βλ. σχετικά και Judith Butler, "The charge of anti-semitism: Jews, Israel and the risks of Public Critique", *Precarious Life. The Power of Mourning and Violence*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2004, σ.101-127.
4. Salo Baron, "Ghetto and Emancipation", *Menorah Journal*, 14 (1928) σ. 515-526, "Changing Patterns of Antisemitism: A Survey", *Jewish Social Studies*, 38 (1976) σ. 5-38.
5. Pierre Vidal-Naquet, "Salonique déjudaisée", *Les Juifs, la Mémoire et le Présent*, τ. II, Παρίσι 1991, σ.247-251 και πρόσφατα βλ. επίσης Marc Mazower, *Salonica city of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Λονδίνο 2004.

6. Βλ. σχετικά Ρίκα Μπενβενίστε, «Η ιστοριογραφία για το Ολοκαύτωμα: Μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, 76-77 (2001) σ. 104-109.
7. Βλ. σχετικά Σπύρος Μαρκέτος, «Έθνος χωρίς Εβραίους: απόψεις της ιστοριογραφικής κατασκευής του ελληνισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 52-53 (1994) σ. 52-69.
8. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσπάθειας να «γραφεί» μια τέτοια ιστορία αποτελεί η έκδοση του Υπουργείου Εξωτερικών: Ministry of Foreign Affairs-University of Athens, *Documents on the History of Greek Jews: Records from the Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs*, Researched and edited by Ph. Constandopoulou and Th. Veremis, Castaniotis, Athens 1998. Ο τόμος εκδόθηκε πρόσφατα και στα ελληνικά. Για μια κριτική παρουσίαση του έργου και της υποδοχής του βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, «Περί Αρχείων, Εβραίων, Ιστορίας και Πολιτικής», εφημ. *Αυγή* (14. 1. 2001).
9. Βλ. μεταξύ άλλων: Jean Pierre Faye- A.M. de Vilaine, *La déraison antisémite et son langage. Dialogues sur l'histoire et l'identité juive*, Παρίσι 1993· Shmuel Trigano, *L'Ebranlement d'Israel. Philosophie de l'histoire juive*, Παρίσι 2002· A. Vitkine, *Les nouveaux imposteurs*, Παρίσι 2005.
10. Βλ. Σχετικά το αφιέρωμα «Psychanalyse de l'antisémitisme contemporain», του περιοδικού *Pardès*, 37 (2004).
11. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία: Ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας*, Αθήνα 1998.
12. Ανδρέας Χριστινίδης, *Εχθρότητα και Προκατάληψη. Ξενοφοβία, Αντισημιτισμός, Γενοκτονία*, Αθήνα 2003.
13. Μπερνάρ Πιερόν, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 έως το 1945*, Αθήνα 2004.
14. Βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις της Ιουλίας Πεντάζου στην παρουσίαση του βιβλίου στη «Βιβλιοθήκη» της Ελευθεροτυπίας, με τίτλο «Γιατί ενοχλεί μια ιστορία του ελληνικού αντισημιτισμού;» (11. 2. 2005).
15. Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Αθήνα 2001.
16. P. Cabanel-Ch. Bordes Benayou, *Un modèle d'intégration. Juifs et Israélites en France et en Europe XIXe-Xxe siècles*, Παρίσι 2004.
17. Βλ. σχετικά Enzo Traverso, "L'émancipation ou les apories du Juif citoyen", *Pour une critique de la Barbarie moderne. Ecrits sur l'histoire des juifs et de l'antisémitisme*, Παρίσι 1997, σ. 13-34.